

TANULMÁNYOK

Némedi Dénes

A SZOCIOLÓGIA EGY SIKERES ÉVSZÁZAD UTÁN

Az előadás címe szándékosan kétértelmű. Úgy is értelmezhető, hogy a szociológiának volt egy sikeres évszázada, s ennek már vége, s úgy is, hogy a szociológia sikeresen szerepelt az elmúlt évszázadban, és ez a sikertörténet folytatódik. Úgy gondolom, ma még mindkét állítás védhető, mert nem ismerjük a történet folytatódását. A lehetőségek felmérésével kell megelégednünk.

Miért volt sikeres a XX. század a szociológia számára? Bö száz évvel ezelőtt a szociológia *neve* sokak számára már ismerős volt (Magyarországon is), de maga a *tudomány* (a szó intézményes értelmében) ténylegesen nem létezett. A XIX. század kilencvenes éveitől próbálkozott néhány egyetem az új tudomány bevezetésével,¹ s a professzionális szociológusok, azaz a szociológiából *élők* száma az előző századfordulón nem érte el az egy tucatot. (Önjelölt szociológus természetesen sokkal több volt.) Komoly szakmai folyóirat a századfordulón még csak egy volt (az American Journal of Sociology). Ma – jellemző módon – a szociológiában sem a tanszékek, sem a professzionális szociológusok, sem az egyetemi hallgatók, sem a folyóiratok számára nem érhetőek el megbízható összefoglaló adatok. A szakmai folyóiratok száma biztosan 1000 fölött van (csak az USA-ban több mint 200 [S. P. Turner–J. H. Turner 1990: 159]), a szociológiából *élők* száma a közepes méretű és fejlett országokban több ezer,² a világban tehát biztosan van egy közepes városra való szociológus kollégánk, a tanszékek számára még becslést is nehéz adni, a szociológus hallgatók száma pedig csak százazrekekben mérhető. Mi több: számos olyan szociológus van, aki a szélesebb értelmiségi közönség körében is sikert aratott, akinek a könyvei majdnem bestsellerek. Csak néhány, az ízlésemet tükröző példa: Habermas, Bourdieu, Beck, Giddens, Castells, Boltanski. Minden rendben lenne?

Ha felébredne Émile Durkheim, biztosan elégedett lenne sok mindennel. Mindekelőtt: a szociológia sok jó, eléggé biztos *ténnyel* rendelkezik. Nincs talán olyan területe a társadalom életének, amelyről ne gyűjtött volna információkat a szociológia, s ezek az információk ma sokkal jobban kezelhetők, értékelhetők, elemezhetők, mint amiről Durkheim valaha is álmodott. Ami viszont a *következtetéseket* illeti, biztosan ráncolná a homlokát. Hol vannak a törvények, az oksági összefüggések, amelyek megállapítása a tudomány feladata? Mire való a tények gyűjtése, ha belőlük nem tudunk szilárd elméleteket felépíteni? Miért váltják egymást olyan gyorsan az elméleti divatok? Miért nincs még nyomokban sem egy olyan közös elméleti orientáció, amely előkészíthetné a „Nagy Szociológiai Elméletet”? Szükséges-e, hogy

¹ Bordeaux 1887-ben, Chicago 1893-ban, a New York-i Columbia a kilencvenes években.

² Egy Németországra vonatkozó (talán túlzó) becslés a nyolcvanas évekre 15 000-et ad meg, ennek körülbelül egy tizede a felsőoktatásban (Weymann 1990: 208).

egy-egy szakterület 10–15 évenként új meg új paradigmák felé forduljon? – kérdezné. (Bár a paradigma szó jelentését aligha értené pontosan.) S valóban, ha összevetjük, hogy Durkheim milyen kevés tény alapján milyen merész elméleteket alkotott azzal, hogy a mai szociológia mennyi tényből (és mennyi pénzből) milyen, az övéihez képest szerény elméleteket alkot, akkor joggal vádolhatjuk magunkat elméleti bátortalansággal (bizonyára a sok tény is csüggesztően hat a kutatókra).³ Ami a Durkheim által oly sokra tartott *tudományos munkamegosztást* illeti, e tekintetben sem lenne öröme felhőtlen. Biztosan elégedett lenne azzal, hogy a szociológia ma számos alágazatra oszlik, s ezekben szakszerű és specializált munka folyik.⁴ Az már kevésbé tetszene neki, hogy az egymástól csak kicsit is távolabb eső alágazatok munkásai kevésbé vesznek egymás tevékenységéről tudomást – már csak azért sem, mert jószerével nem is értik, amit a másik csinál. Hogy nem olvassák egymás közleményeit, az a produkció mennyisége miatt is érthető. De az, hogy ma a szociológia több kisebb szektára oszlik, akik egymás tevékenységét kölcsönösen tudománytalanul tartják, végképp felháborítaná (noha a szektás szellemű polémiában bizony ő is jeleskedett). A szociológia mai állapotát bizonyára *anómikusnak* tartaná,⁵ s e tekintetben biztosan reformot sürgetne. Ma illúzió arról beszélni, hogy még létezik egységes szociológia, s egyelőre nem is látszik, hogyan lehetne megteremteni. Persze, a helyzet nagyon hasonló számos humán- és társadalomtudományban is. Ami a szociológia *morális* hivatását illeti, Durkheim bizonyonnyal örömmel venné tudomásul, hogy a szociológusok egy része (talán többsége) egyformán fontosnak tartja az egyén szabadságát és a társadalmi igazságosságot, noha ő is felfigyelne arra, hogy mennyire elterjedt ebben a szakmában is a morális semlegesség vagy közöny.

De persze a szociológia mai állapotát nem Durkheim szemével kell néznünk. A következőkben három kérdést vetek fel azok közül, amelyek benyomásom szerint a szociológia állapotát befolyásolják.⁶ Nem állítom, hogy ne lehetne a tárgyalt témák körét kiterjeszteni; pillanatnyilag azonban ezt a hármat tartom a legfontosabbnak. Három közismert fejleményről van szó, ezért csak röviden fogom ezeket jellemezni. Nem gondolom, hogy az alábbi megjegyzések akárcsak jeleznék is a probléma egészét. Mindössze emlékeztetni szeretnék arra, hogy melyek a szerintem lényeges fejlemények.

E három fejlemény: az egyetem (és szélesebben a tudományos mező) átalakulása; a „társadalom” mint sajátos létszféra kérdéssé válása; a klasszikus értelmiség felदारabolódása. Ezek a fejlemények nemcsak a szociológia sorsát befolyásolják. Az a konfiguráció azonban, amelyet a szociológia esetében kombinálódásuk eredményez, talán különbözik a más tudományokban megfigyeltektől.

1. A szociológia XX. századi története két markánsan elkülönülő szakaszra oszlik. Az első, nagyjából a negyvenes évekig tartó szakaszban a szociológia az egyetemi rendszer peremén elhelyezkedő, fél-legitim tudomány volt. Ekkor még a szociológia

³ Nem tudom, hogy Durkheim örülne annak, vagy mulatna és bosszankodna azon, hogy az öngyilkosság okaira vonatkozóan máig az ő hipotéziseit tartják a szociológia legjellegzetesebb törvénymegállapításának (Pope–Danigelis 1981).

⁴ Az ASA által elismert alágazatok száma 49 (Mohan–Wilke 1994: 347–349)

⁵ Randall Collins szerint „mint diszciplína mindenféle koherenciát elvesztettünk, szakágak konglomerátumává esünk szét, amelyek mindegyike a saját útját járja, s nincs túl magas véleménnyel a többitől” (idézi Horowitz 1994: 4).

⁶ Nem vállalkozom arra, hogy megpróbáljam felmérni a szociológiai elmélet mai állapotát. E témakörben több kézikönyv áll rendelkezésre (pl. Ritzer 1992; Giddens–Turner 1987; Seidman 1998), magyarul néhány éve Andorka Rudolf adott áttekintést (1996).

azokkal a problémákkal küszködött, amelyekkel Durkheim is: önmaga meghatározásával, elismertetésével volt elfoglalva, s nagyvonalú, általában kritikai diagnózisokat adott a modernitás állapotáról. A század közepétől kezdve a szociológia hirtelen átalakuláson ment keresztül, minden tekintetben nagyon gyorsan gyarapodott – ebben az időszakban lépett ki végleg a századelő paradigmáiból, így a durkheimianusból is.

A XX. századi szociológia e második korszaka elválaszthatatlan az egyetem, a felsőoktatás átalakulásától. Ebben az időszakban a felsőoktatásban tanulók aránya az USA-ban hamarabb, Nyugat-Európában később a korosztály több mint felére bővült (Németországban és Franciaországban egyaránt 3% körül volt ez az arány 1930-ban, 5% körül 1950-ben, 50%-nál több lett a nyolcvanas évekre [Ringer 1992]).⁷ Ez az áradat tette lehetővé a szociológia már említett kibővülését, sőt: a szociológia a maga módján még terelte-duzzasztotta is az áradatot, hiszen létszámgyarapodása minden jel szerint sokkal gyorsabb volt, mint a többi hagyományos szaké.⁸

Az egyetemi-felsőfokú képzés bővülése a világ boldogabbik, kisebbik felén úgy ment végbe, hogy közben a tudományos kutatásra-fejlesztésre fordított összegek is bővültek, a húszas évekre jellemző a GDP fél százaléka alatti értékről a nyolcvanas évek elejére annak 1,5–2,5 százalékáig. Az eszközök gyarapodása egy darabig azt az illúziót kelthette, hogy a képzés bővülése ellenére a hagyományos, kutatást és oktatást egyesítő egyetem XIX. századi formája fenntartható. Minthogy a jelek szerint a kutatás-fejlesztés rendelkezésére álló eszközök GDP-ből való részesedésének növekedése megállt (kevésbé boldog országokban radikálisan visszaesett), az elosztási harcok kiélesedtek, és a növekedési szakaszban a növekedési dinamika által elfedett feszültségek kiugrottak. Az egyetemi képzés bővüléséről ugyanis nemcsak győzelmi jelentéseket lehet írni. Két pontban foglalnám össze a szerintem legfontosabb feszültségforrásokat.

a) Az az elképzelés, hogy az egyetemen kutatás és oktatás egysége megvalósítható, ma már illúzió. A mai egyetem ideológiája még mindig az, hogy tudományos képzést nyújt, de ez természetesen a mai hallgatólétszámok mellett nem lehetséges és nem is kívánatos. Ez minden tudományszakon így van, de természetesen a helyzet kevésbé nehéz ott, ahol az egyetemi képzés egyben egy sajátos hivatásra való felkészítést is jelent – így például a jogászképzésben vagy egyre inkább a közgazdászképzésben. A szociológia azonban különös szak, mert hozzá kapcsolódóan nem alakult ki igazi szakma, hivatás. A szociológus ideáltipikusan még mindig egyetemi oktató, aki jövőre szociológusokat tanít. Minthogy tanítványai persze a szónak ebben az értelmében már nem lehetnek szociológussá, a szak általános értelmiségképzővé vált (és válik nálunk is). Ez bizonyos mértékig jó, hogy így van – de csak növeli a fe-

⁷ Természetesen a létszámbővülés nem homogén növekedés volt. Mint ismeretes, a létszám növekedése miatt egyre nagyobb számban jelentek meg olyan diákok, akiknek a szülei még ki voltak zárva a felsőoktatásból – vagyis a felsőoktatás „lefelé”, az ún. „népi” osztályok felé bővült, amit a professzorok, akik összetétele társadalmi származás tekintetében mindig „elitebb” volt, mint tanítványaiké, úgy éltek meg, mint az egyetem felhígulását, a kulturális standardok lazulását. Az „alsóbb” osztályokból származók mellett más metszetben a nők voltak a bővülés forrásai, s ez is az egyetemi tudományosság és a tágabb „szellemi” élet átalakulásához vezetett.

⁸ Németországban, míg 1950 és 1981 között a hallgatólétszám kb. ötszörösére, a szociológus hallgatók száma 20-szorosára nőtt (Weymann 1990). Nálunk az elmúlt tíz évben az egyetemi hallgatólétszám körülbelül kétszerezése, a szociológus hallgatók száma becslésem szerint körülbelül tízszeresére nőtt.

szültséget a szakmájában elmélyedni akaró oktató-kutató és az általános eligazítást váró hallgató között.

A változás a világ egyetemein már rég elindult, s ahol erre az intézményes keretek a legtöbb szabadságot adják, nagyrészt végbe is ment: az egyetemek illetve azon belül az egyes karok, intézetek, tanszékek szépen differenciálódtak, kialakultak a tudományosan magas értékű intézmények, a többség pedig egyre inkább hasonul a középfokú oktatáshoz, amelynek átveszi a funkcióit. Transzláció történik, a nagyszámú szociológus hallgató valójában már nem kap(hat) tudományos képzést, a tudományba csak a kevésszámú doktoranduszt vezetik be.

Látványosan még egységes a szociológia, mint egyetemi tudomány, valójában már régen kivált a képzés szintjén néhány igazán színvonalas intézmény, a kutatásban pedig egyre erősebb az „advanced study center”-ekhez hasonló nem-egyetemi képződmények szerepe (Gulbenkian 1996: 74). Ha fennmarad a jelenlegi tendencia (s ennek megváltozása már csak társadalompolitikai okokból sem látszik lehetségesnek), akkor más tudománysszakokkal együtt a szociológiának is fel kell készülnie arra, hogy a XIX. században kialakult egyetemi tudományosságnak előbb-utóbb vége lesz. Egy újfajta tudományos modell kialakulása kezdődött el. Talán ez is ahhoz hasonlóan alakul, ahogy a széles értelemben vett gazdaság világa: nagy teljesítményekre képes, roppant tudományos tőkét felhalmozó tudományos központok világméretű hálózata jön létre, amelyek mellett az esetleg fizikailag szomszédos tömeg egyetemek, helyi tudományos centrumok jelentéktelenségre lesznek kárhóztatva. Hogy ez miként fogja átalakítani a szociológia (később részletesen tárgyalandó) „morális” szerepét, „felvilágosítói” funkcióját, ez nehezen látható.

b) Az egyetemi képzés előbb lassú, majd gyors kiterjedése azt eredményezte, hogy a képzésben betöltött és ma nélkülözhetetlennek tűnő szerepük miatt az egyes diszciplínák önállósága és viszonylagos zártsága megerősödött. A diszciplináris keretek bizonyultak ugyanis a legalkalmasabbnak arra, hogy az oktatásban egy minimális színvonalat tartani lehessen, hogy a tudományos előmenetel megítélésében bizonyos standardokat alkalmazni lehessen. A diszciplináris keretek (amelyek éppen a további szakosodás miatt ma tartalmilag már sokszor üres héjak) jelenleg semmi mással nem pótolhatóak fegyelmező hatásuk miatt. Jól látható ez a tudományos kritika területén, ahol a kritika legitimitását az adja, hogy kritikus és megkritizált azonos és közös diskurzusuniverzumnak tartott diszciplinához tartoznak, holott esetleg a szakmán kívülről jövő és ezért sokszor irrelevánsnak tartott bírálat relevánsabbnak bizonyulhat. A szociológia (amely Weber számára ismeretes módon még „föltrebb sokjelentésű szó” volt) egyetemi szerepe révén stabilizálódott mint diszciplína, s ma is ez a szerep tartja össze.

A XX. században azonban egy, a diszciplináris stabilizálódással ellentétes folyamat is végbement. Ma ezt többen (az interdiszciplinaritástól megkülönböztetni óhajtván) transzdiszciplinaritásnak nevezik (Gibbons et al. 1994; Mittelstraß 1998). A transzdiszciplinaritást az jellemzi, hogy problémáit is a diszciplináris határokon kívül/túl definiálja, és a megoldás módszereit is azokon kívül keresi – tehát nem a diszciplinák határterületi kooperációjaként elképzelt interdiszciplinaritással azonos. (Egyébként nyugodtan lehetne „igazi” interdiszciplinaritásnak nevezni, ha az e névvel történt visszaélések nem lennének elriasztóak.) A szociológia érdeklődési területén is számos transzdiszciplináris kezdeményezés hagyta ott a jelét: a „zöld” érdeklődéshez kapcsolódó ökológia, a feminizmus, a tranzitológia, a világhrendszer-elemzések, a tudománykutatás.

A transzdiszciplináris kutatás bővülése előbb-utóbb össze fog ütközni az egyelőre csak diszciplináris keretekben működőképes felsőfokú képzéssel. A szociológiát meglehetősen diffúz öndefiníciója, időnkénti „imperialisztikus” hajlamai és lehatárolhatatlan érdeklődési területe miatt ezek az ütközések talán nagyobb mértékben fogják érinteni, mint a tradicionálisabb és némileg megkövültebb többi társadalomtudományt. Az sincs kizárva, hogy a „transzdiszciplináris” problémák nyomása alatt a szociológia maga fog széthullani.

A transzdiszciplináris problémák feszítőerejét fokozza az a körülmény, hogy az egyetemek számára a létszámbővülésből adódó feszültségek levezetésére a diverzifikációs kényszernek engedelmeskedve kézenfekvő megoldásnak tűnik új, diszciplinához nem kötött programok elindítása. Ezek a programok sürgető vagy annak érzett problémákhoz kapcsolódnak, s a szociológusok számára mindig adódik a csábítás, hogy nem elég jól definiált kompetenciáikat e programok szolgálatába állítsák. Ez pedig csak fokozhatja a szociológia mint diszciplína amúgy is nagyfokú heterogenitását, csökkenti összetartó erejét.

2. A szociológiának nemcsak azokkal a kérdésekkel kell szembenéznie, amelyek – különböző mértékben – valamennyi tudományt, illetve társadalomtudományt érintik. A szociológia mint speciálisan az önszabályozó rendszerként felfogott *társadalom* vizsgálatára szakosodott tudomány azzal kénytelen szembesülni, hogy tárgya egyre megfoghatatlanabbá válik.⁹

Helyénvaló itt egy rövid történeti visszatekintés. A *társadalom* mint egyfajta tudományos érdeklődés tárgya két összefüggő, de nem azonos gondolati vonal összelátalkozásának az eredménye volt.

Az újkori politikai filozófiai gondolkodásban fellelhető előzményekre, a viszonylag hatékony igazgatással rendelkező szuverén újkori államokkal kapcsolatos tapasztalatokra támaszkodva és az állami intézmények által támasztott igényeknek részben megfelelően a XVIII. század végén, a XIX. század elején kristályosodott ki az az elképzelés, hogy létezik a valóságos világ jelenségeinek egy csoportja, amelyet a nemzetállamként elgondolt állammal és a piac által integrált gazdasággal szembeállítva, az államfogalom kiegészítőjeként társadalomként lehet megjelölni. Az állami szuverenitás forrásának tekintett „társadalmi szerződés” mindig is nemzeti társadalmakat tételezett fel, a forradalom és a rákövetkező háborúk tanulságai alapján pedig okkal szembe lehetett állítani a nemzeti társadalmakat a hozzájuk képest átmenetinek és változóknak elgondolt állami struktúrákkal. Az európai államok pluralitása ettől kezdve és mindmáig nemzetek mint társadalmak pluralitását jelentette (ezért érzékelt az európai gondolkodás a nemzeti és állami keretek inkongruenciáját abnormális jelenségként).

A *társadalmi kérdés* a szó mai értelmében a XIX. század felfedezése volt. A társadalom kérdése elválaszthatatlan lett a társadalmi reform/forradalom kérdésétől. Nemcsak arról volt ebben az esetben szó, hogy a társadalom mint nemzet fogalma a politikai diskurzusban a rendi intézmények ellen irányuló kritika eszköze volt, hanem arról is, hogy a társadalomra való utalás a tisztán politikai diskurzus és a tisztán politikai értelemben vett emancipáció ellen irányuló kritika eszköze is lett. A társadalmi kérdéssel foglalkozó értelmiségiek, jöttek legyen szocialista, liberális vagy konzervatív oldalról, azt állították, hogy az állami-politikai változások felszíne alatt fontos és a polgári világra nézve végzetessé válható fejlemények mennek végbe.

⁹ A következőkre lásd Touraine 1981; 1998; Bauman 1992.

A kialakuló szociológiában a társadalomnak mint képzetnek ez a két eleme összeolvadt úgy, hogy a szociológia magától értetődően és *hallgatólagosan* elfogadta a nemzetállami keretet, amelyen belül a tárgyaül választott társadalmi világot értelmezte. Már a korai társadalomtudományi elképzelésekben is szembeütnő a „társadalom” szó kétértelműsége: a szó egyszerre jelentette az emberi világ egyik szféráját a gazdaság-társadalom-politika hármasságában és az emberek egy nagyobb csoport-ját, például francia társadalom versus német társadalom ellentétben. A szociológia sosem tisztázta tárgyának történeti beágyazottságát, így a társadalom-nemzetállam azonosítás mindmáig kifejtetlen háttérfeltevés maradt, nem került ellentmondásba a szociológia-elméletnek azzal a kudarcok ellenére is fenntartott igényével, hogy egye-temes törvényeket fogalmazzon meg. A szociológia által vizsgálni kívánt társadalom valójában a nemzetállami keretekben szervezett társadalom volt és maradt.¹⁰ Ez a fajta társadalom volt az, amellyel kapcsolatban a szociológia olykor „fejlődésről” beszélt.¹¹

Az egyetemeken berendezkedő szociológia mint a társadalom tudománya a XX. század elején tudatosan igyekezett magát elhatárolni a társadalmi kérdések vizsgálatában a XIX. században sokszor észlelhető radikalizmustól, világmegeváltó szándéktól vagy moralista lelkiismeretvizsgálattól. Ez azonban nem jelentette a XIX. században a társadalommal kapcsolatban kialakult paradigma felborítását. A szociológia – különösen a XX. század első felében – fenntartotta azt a sejtést, hogy a modernizáció *társadalmi* válságokkal és új típusú *társadalmi* feszültségekkel terhes, morálisan sokszor kétséges értékű folyamat. Ebből következett a szociológia elkötelezettsége a *társadalmi* reform mellett – a társadalmi reformot itt széles értelemben, a gazdasági és társas folyamatokba való beavatkozásra egyre inkább képes állam által végrehajtott radikális átalakulástól az aprócska jobbító lépésekig. Igaz ugyan, hogy a jóléti állam „terve” (ha egyáltalán volt ilyen terv) nem a szociológián belül született meg, s az is állítható, hogy egyes szociológusok később ébredtek rá, hogy a jóléti állam megvalósításában lehet feladatuk, de a kiépülő jóléti állami intézményrendszerben a szociológusoknak is jutott egy szerény hely.¹²

A XX. század ötvenes éveiben úgy tűnhetett, hogy a jóléti állami (és ekkor még kizárólagosan nemzetállami) bürokráciák képesek lesznek a gyakorlatba átültetni a szociológiai tudományos belátásból származó reformjavaslatokat, hogy a hatalom bizonyos korlátok között felvilágosítható. Mi több, az sem látszott kilátástalannak – különösen a harminc éves világháborús periódus lezárulása és a fasiszmus bukása

¹⁰ Ez igaz bizonyos fenntartásokkal az Egyesült Államok szociológiájára is. Az Egyesült Államok valóban nem tekinthető a szó európai értelmében nemzetállamnak; az Egyesült Államok szociológiájára volt leginkább jellemző az a hajlam, hogy a saját társadalom vizsgálatát „a” társadalom mint világtársadalom vizsgálatának tartsa. A szociológiának a harmincas-negyvenes évek fordulóján itt végbement átalakulása azt jelentette, hogy a korábbi, erősen lokális, municipális érdeklődésű kutatás össztársadalmi, értsd: szövetségi szintű problémák felé fordult, s ezzel vált a szövetségi bürokrácia partnerévé. Parsons elméletében vált egyértelművé az Egyesült Államok társadalma = a társadalmi rendszer azonosítás.

¹¹ A „fejlődés” fogalma feltételezi, hogy egyértelműen megadható az az egység, amelynek a fejlődéséről beszélünk. Mi lenne természetesebb, hogy ez az egység a nemzetállami keretekben megjelenő társadalom? Ráadásul erre az egységre vonatkozóan – a nemzetállami bürokráciák működésének hála – kiterjedt statisztikai adathalmaz állt rendelkezésre.

¹² A szociológia és a politikai megbízók viszonya persze a jóléti demokráciákban sem volt felhőtlen. „Minél jobb a kutatás, annál kevésbé egyértelműek az eredmények.” (DiMaggio 1997: 206). Talán ebben mutatkozik meg még a legbornírtabban szakszerű szociológiai kutatás akaratlan felvilágosító hatása is: az egyértelműség hiánya a világnak a politikai elme számára gyakran láthatatlan komplexitására és konfliktusos voltára figyelmeztetett.

után –, hogy a szociológia a széles és ismét csak nemzetállami keretekben azonosítható közönség felvilágosítását is elérheti, hogy hozzájárulhat egy emberibb és toleránsabb világ kialakulásához, hogy a szociológus – mint de Swaan mondja – „a társadalom olvasott és képzett közhasznú szemlélője” lesz (idézi Laeyendecker 1990: 230). Nem lebecsülendő a szociológia hozzájárulás ahhoz, hogy ahol erre mód volt, azaz az ún. centrum országában, a közbeszéd valamivel racionálisabb, toleránsabb lett, hogy nyilvánosan képviselhetetlen lett sokféle előítélet és türelmetlen általánosítás – vagy egy ideig legalábbis ez így látszott.

Az államszocialista országok késve kialakuló szociológiája abban az élményben részesedhetett, hogy egy ideig a felvilágosodás elsődleges letéteményesének tűnhetett. Ő volt az, aki a társadalmi tér néma szereplői helyett – kódolt formában – beszélhetett, aki elemi igazságokat fogalmazhatott meg, aki az értelmes emberi beszéd és a morális elfogadhatóság közegét teremtette meg. Ebből sajátos hivatástudat fakadt, amelynek csak (a lengyel, cseh, magyar) társadalom mint realitás – az igazi realitás – feltételezése mellett volt értelme.

A szociológia sem a gazdag jóléti államokban, sem az európai államszocialista országokban nem lett a „felvilágosodás dialektikájának” az áldozata, azaz nem az történt, hogy jó szándékú igyekezete az elnyomás és igazságtalanság gyarodását eredményezte volna annak csökkentése helyett. A szociológia sok tekintetben elérte azt, amit akart. Kutatási eredményei bizonyítani látszottak a társadalom létét, gyakorlati alkalmazásra került eredményei csökkenteni látszottak a feszültségeket. Nem volt ok arra, hogy a nemzetállami paradigmában elképzelt társadalomfogalmat a szociológiában bárki is kétségbe vonja.

Ez a társadalomfogalom – ahogy ez a „társadalom” szó többjelentésű voltában is tükröződik – mindig tisztázatlan volt. De a szociológia egyáltalán nem érezte magát rosszul ebben a tisztázatlanságban. A társadalomnak a politikával és a gazdasággal szembeni öntörvényűsége alapozta meg legitimitását és szükségességét, a nemzetállami értelemben vett társadalmi keret magától értetődősége tette lehetővé a speciális szociológiai kérdés, az *integráció* és a *szolidaritás* problémájának megfogalmazását. Az integrált társadalom a szociológiai gondolkodásban nem a határok nélküli társadalom, hanem a nemzeti jóléti állami keretekben, közös normák és kárpótlások révén integrált társadalom. A nemzetállam mint társadalom magától értetődőségét mind a jóléti állam, mind a szocialista állam megjelenése megerősítette. Mind a jóléti, mind a tervgazdasági redistribúció csak a területileg zárt, előzetesen adott állami keretekben volt elképzelhető (még ha ez a zártság a két esetben nem is egyformán valósult meg). A szociológia ugyan a világon mindenütt kozmopolita tudomány hírébe került; valójában nemcsak intézményeit tekintve, hanem gondolkodási paradigmáiban is a nemzeti keretekhez kötött maradt.

A szociológia tág értelemben vett közönsége is nemzetállami közönség volt, ideális értelemben a polgárok közönsége, akik értelmes kommunikációban szuverénül képesek sorsukról dönteni. Ez az eszmény sosem valósult meg, de lehetősége sokáig kísértett a kritikai szociológiában (amíg az ún. globalizáció mint eszményt is alá nem ásta). A szociológia tárgyalópartnerei, sok esetben megbízói a legutóbbi negyedszázadig a bürokraták, akik a nemzetállami rendszer szülöttei. A szociológia igazi közönsége, a XIX. század végén kifermálódó értelmiség is kötött maradt a nemzetállami keretekhez. A szociológiai felvilágosítás a nemzetállami keretekben szerveződő nyilvánosságot, annak értelmiségét célozta meg. A szűkebb szakmán kívül bennük kereste és találta meg olvasóközönségét, ennek az értelmiségnek a vitái-

hoz kapcsolódott. Ez a nemzetállami-értelmiségi kötődés magyarázza, hogy miért figyelhetők meg a szociológiában még mindig – „kemény” tudományhoz egyáltalán nem illő módon – sajátos arculattal rendelkező „nemzeti” szociológiák. Ezért van az is, hogy a szociológiában – a „keményebb” társadalomtudományoktól, mint a gazdaságtan és a pszichológia, vagy a természettudományoktól eltérően, de a humaniorákhoz hasonlóan – az angol nyelv még nem teljesen domináns.

A nemzetállami keret mindig kérdéses volt, a nemzetállamok sosem voltak zárt rendszerek. De a kulturális-politikai képzelet a XIX–XX. században mégis a foglya maradt – talán azért, mert mint egység készen kínálta magát a képzelet, a képzetalkotás számára, a földrajzi, térképszerkesztési konvenciók hatékony támaszt jelentettek a számára.¹³

Napjainkban már közhely, hogy a nemzetállami keretek kérdésessé váltak. A szociológiába ez a felismerés a szakmában mindig a válságérzet (Gouldner 1971; Lemert 1995; Mouzelis 1995; Seidman 1998) kapcsán szivárgott be. Megkockáztatható az a feltevés, hogy az utóbbi időben terjedt a rosszkedv a szociológiában. E rosszkedv többek közt az irrelevancia érzésében mutatkozott meg. Az irrelevancia érzése hozta felszínre a szociológia alapfogalma, a „társadalom” bizonytalanságait és kétértelműségeit is. Világossá vált az is, hogy a szociológia mint állítólagos univerzális – vagy *horribile dictu* kozmopolita – tudomány, mint a „társadalom” tudománya, tulajdonképpen a nemzetállami keretekhez kötődött.

A nemzetállamok helyébe ma nem a merész pozitivisták által elképzelt világállam lép, azaz nem a világméretű nemzetállam, amely ugyanúgy homogenizálna és integrálna, mint korlátozott elődei. A pozitivista álomnak soha nem volt esélye a megvalósulásra. A nemzetállami központok gazdasági döntések színterei, politikai-bürokratikus szerveződések és sajátos nyelvi-kulturális identitások hordozói voltak. Jelentőségük csökkenésével a gazdasági hatalom egy világméretű hálózat csomópontjaiba kerül át. E pénzügyi és technológiai hálózat erőivel szemben a nemzetállamok, de a nemzetállami föderációk is lényegében tehetetlenek.¹⁴ Az a homogén kulturális identitás, amelyet a nagy nemzeti ideológiák vagy az államszocialista projektumok elképzettek, valójában (szerencsére) sosem valósult meg, s ma a homogén nemzeteket megbontva számos lokális, regionális, etnikai s egyéb kritériumok szerint alakuló identitás verseng egymással. A nemzetállamok mint politikai aktorok a XX. század katasztrófaiban bebizonyították, hogy a modernitás, a felvilágosodás morális követelményeinek lényeges kérdésekben nem tudnak megfelelni. De a tényleges döntések ki is kerülnek a nemzetállam politikai játéktéréből, a gazdasági hatalom globalizálódását a politika „birodalmi” jellegű átrendeződése és a kultúra diverzifikálódása kíséri.¹⁵

¹³ „Csaknem az összes társadalomtudós feltételezte, hogy ezek a politikai határok rögzítették a többi kulcsjelentőségű interakció térbeli paramétereit – a szociológus társadalmát, a makro-közgazdász nemzetgazdaságát, a politológus politikai rendszerét, a történész nemzetét. Valamenyen feltételezték az alapvető térbeli egybeesést a politikai, társadalmi és gazdasági folyamatok között. Ebben az értelemben a társadalomtudomány az államok kreatúrája (creature), ha nem egyenesen a terméke (creation) volt, s a társadalomtudomány az állami határokat a társadalmi legfontosabb tartályainak (containers) tekintette” (Gulbenkian 1996: 27).

¹⁴ A kialakuló új hálózat-társadalomról (amely nem is társadalom a szó tulajdonképpeni értelmében) lásd Castells 1996 (különösen 66–200).

¹⁵ „A nemzetállam túl kicsi az élet nagy problémái és túl nagy a kis problémái számára” (Bell 1997: 18).

A globális gazdasági hatalom és a dezorientálódó nemzeti politika viszonyai között egyre nehezebben fogható meg a szociológia eredeti problémája, a társadalmi integráció és a szolidaritás kérdése. Nemcsak az válik bizonytalanabbá, hogy miképpen képzelhető el a makrotársadalmi konszenzus, nemcsak az a kérdés, hogy vajon miképpen viszonyul egymáshoz rendszer- és társadalmi integráció, nemcsak azt a kérdést kell felvetnünk, hogy vajon a rendszerfolyamatok nem ássák-e alá a társadalmi világ morális erőtartalmait, nemcsak arról van szó, hogy vajon a szolidáris diskurzus nem szolgál-e hatalmi célokat. Minden ilyen problematizálás háttérfeltevése erodálódik: a keret, amelyben megszoktuk a beszédet minderről.

Tévedés ne essék: nem érzékelhetetlen, a struktúrák szintjén végbemenő folyamatról van szó. Azoknak az intézményes (nemzetállami) kereteknek a felmorzsolódása, amelyek valaha értelmet és lehetőséget adtak a szolidaritásról szóló beszédnek, a jóléti rendszerek válságában és tudatos leépítésében, az intézmények kiüresedésében közvetlen tapasztalati tény (Castel 1998; Ferge 1997). A szociológia számára nem önmagában a nemzetállami keretek feltöredezése, a társadalom fogalmának elbizonytalanodása jelent problémát, hanem ennek a folyamatnak a szolidaritás lehetőségét érintő következményei. Úgy tűnik, nem állnak még rendelkezésre azok a sémák, gondolati keretek, amelyek a teljes újragondolást lehetővé tennék. (És természetesen ez az egész kérdéskör nem elsődlegesen tudományos kérdés!) Annyi mindenesetre valószínűnek tűnik, hogy az állami keretben elképzelt társadalommal együtt ellenpontja, az integráció alanya, a *homo sociologicus* is szétporlad (Touraine 1998: 132). Akkor pedig felvetődik a kérdés, hogy kiről fog beszélni a szociológus?

3. A nemzetállam – mint realitás és fikció – leépülésével párhuzamosan ment végbe egy nagy átalakulás a kulturális javak piacán, a kommunikációban, amely – úgy tűnik – véget vet az „értelmiség korszakának”. A szó szoros értelmében vett értelmiség létrejött a XIX. század végére jellemző kulturális és szociális feltételekhez kapcsolódik: ahhoz, hogy a felsőfokú végzettség nagyon ritkából viszonylag ritkává vált, hogy kialakultak a gazdasági, politikai és kulturális központokként működő nagyvárosok a rájuk jellemző polgári kommunikációs és társiassági formákkal, a nyomtatott kultúra szférája, elsősorban a folyóiratoké kiterjedt, a politikai nyilvánosság megerősödött (Charle 1990). Az értelmiség mint szociális képződmény természetesen nem rajongott egészében a szociológiáért, hiszen a nagy antiszociológiai kampányok is az ő köréből indultak ki. Az értelmiség mint közeg volt lényeges a szociológia számára. Az értelmiségi közeg elősegítette, hogy a szociológia (és bizonyos fokig a többi társadalomtudomány is) megjelenhessen mint a nagy kulturális választóvonalakat, a humanista irodalmi és az egyre inkább matematizálódó természettudományi-technikai kultúrát átlépő „hibrid” képződmény, „harmadik” kultúra (Lepenies 1988; Smelser 1997). Válaszkísérlet is volt a szociológia ezekre a modernitást megosztó vitákra. A szociológia modernitása és bizonyos fokú kivételessége annak köszönhető, hogy ezekhez a kulturális dilemmákhoz tudott csatlakozni – mindkét oldalról. Csakhogy ezek a kérdések nem szigorúan szaktudományos kérdések voltak. Megfogalmazásukat az tette lehetővé, hogy a szociológia sosem tudott függetlenülni a sajátos értelmiségi közegtől (bár néha megvolt benne a törekvés erre). A szociológiában mindig helye volt a magas szintű publicisztikát és tudományt egyszerre művelő „totális értelmiségieknek”¹⁶ ugyanúgy, mint a Durkheim-szerű tisztán egyetemi „főnököknek”. Ez volt a „szociológiai felvilágosodás” feltétele.

¹⁶ Lásd Bourdieu ellenük irányuló polémiáját (1984, 155 sk.).

Az értelmiség sorsát véleményem szerint két, a XX. század közepétől kibontakozó folyamat pecsételte meg: a kommunikációs átalakulás és a fentebb már jelzett, a felsőfokú oktatás kibővülésében is megmutatkozó társadalmi átrendeződés. Mindkettőben tevékeny részt vállalt a centrumországok értelmisége, és a maga módján a szociológia is hozzájárult a sikerükhöz. De a két összekapcsolódó folyamatnak szerintem az lett az eredménye, hogy az értelmiség mint sajátos szociális képződmény szétesett.

A felsőfokú képzés rohamos kiterjedésével és a munkaerő szerkezetének átalakulásával az értelmiségi helyzet elvesztette privilegizált jellegét. Ennek a következménye nem a munkásosztály helyébe lépő „értelmiségi osztály” kialakulása lett, hanem az egykori értelmiségi pozíciók szétszóródása egy középosztálynak nevezett mezőben. Ez a középosztály már nem az előző századforduló szociális és kulturális küzdelmeinek értelmiségi elitje. Az ún. posztmodern vita és diskurzus meglehetősen elkésett reakció erre a változásra, amely a kultúra egészének a státusát megváltoztatta. Itt most nem kívánok részletesen belemenni ennek a kérdésnek az elemzésébe.

Az értelmiség státusát a nyilvánosság eszköztárának átalakulása is mélyen érintette. A klasszikus értelmiség korszaka bizonyos értelemben a folyóiratok (és a kávéházak) korszaka volt: itt zajlottak le a nagy szellemi háborúságok, itt formálódtak ki a csoportok, itt kerültek be az eszmék a közgondolkodásba – s ez volt az a terep, ahol a szociológia is megtalálhatta a maga szószerzőjét.¹⁷ Számos szociológus jól érezte magát ebben a kommunikációs közegben. A kommunikáció médiumai azonban a XX. század első harmadának végétől folyamatos és gyorsuló átalakulásban vannak. Ez a most már tízévente átrendeződő kommunikációs szerkezet újra és újra szétbontja a meginduló kristályosodási folyamatokat, nem hagyva időt arra, hogy kialakuljanak stabil formációk. A rádió értelmiségi vonatkozásban kezdetben csak kiegészítette az akkor még viruló folyóirat-kultúrát. Mire a sajátos rádiós értelmiségi kommunikációs képződmények megszilárdulhattak volna, a televízió megjelenése teljesen új feltételeket teremtett, a „nagy értelmiségi” jellegzetesen XX. század eleji alakját kiszorította a televíziós sztár – de napjainkban már ismét új kommunikációs erőter kezd kialakulni. A XX. század első felének értelmiségi képződményei, a párizsi „balpart”, a weimari időszak Berlinje, a századelő Bécsé és Budapestje végleg történeti képződménnyé lettek.

A szociológia megtanulta, hogyan szólítsa meg az értelmiségi elitet – olykor még ennek a értelmiségi diskurzusnak a központjába is be tudott kerülni. Sokat beszélt és beszél ma is a „középosztályról”, de már nem képes arra, hogy megszólítsa, inkább csak korholni szokta, mint elfajzott és elkényeztetett gyermeket. Ezért az értelmiség letűnésével egyidőben a szociológia elvesztette igazi szakmán kívüli közönségét, hallgatóságát. Az egyre süketebb csönd, amely a szociológiai fejtegetéseket fogadja, annak jele, hogy a felvilágosítás elképzelt alanya, a századelő klasszikus társadalomértelmezésre fogékony értelmiségije ritkul. Egyelőre nem látszik világosan, hogy a szociológia milyen helyet tud magának az új kulturális világban kiszorítani.

* * *

Mit tehet a szociológia, ha életeleme, az egyetemi közeg alapintézményei egyre bizonytalanabbakká válnak, ha a sajátos tárgyát konstituáló nemzetállam szétrepede-

¹⁷ Lásd ehhez Bauman (1992: 93). A megkésett magyar szociológia vonatkozásában ezt mutatta be Kuczi-Becskeházi (1992).

zik, ha felvilágosítói munkájának címzettje, az értelmiség széteszlik? Mit érnek egyre finomabb elemzési technikái, egyre bonyolultabb és éleesebb megkülönböztetésekre képes elméletei, egyre gazdagabb tényanyaga, ha az a valóság, amelyről beszámol, ködként oszlik el, ha figyelmes hallgatósága szétszéled?

A szociológia hivatása, elsődleges feladata persze az, hogy a kialakuló (új, de nem szép) világról diagnózisokat készítsen, s ezek oly gyorsan követik egymást, hogy számbavételük szinte lehetetlen. Néhány kezembe jutott elemzésre fentebb hivatkoztam. Könnyebben áttekinthető egy másik kérdés: miként gondolja el a szociológia sajátmagának mint diszciplinának a jövőjét. E vonatkozásban sokkal kevesebb elemzés született. A két évvel ezelőtti montreali XIV. ISA világkongresszuson ezzel kapcsolatban kialakult két ellentétes elképzelést szeretném bemutatni.

1. Az egyik az Alberto Martinelli által vezetett *Presidential Symposiumon* fogalmazódott meg. E szerint a diszciplinák, így a szociológia és a rokon tudományok közötti határok nem kemény elválasztó falak, hanem a kooperációt lehetővé tevő, a tájékozódást szolgáló jelzőoszlopok. A szociológia jövőjét inkább a diszciplináris identitás és az interdiszciplináris együttműködési képesség erősítésében lehet keresni (Allardt 1999; Martinelli 1999; Massey 1999). Vagyis egyszerűbben szólva: nincsenek ok a diszciplína alapvető átgondolására, ennél fogva szükségtelen bármiféle nagy reform emlegetése. E szerint az álláspont szerint a döntő a tudományos teljesítőképesség fokozása abban az értelemben, ahogy a tudományos teljesítményt és eljárásmódot a XX. század végén felfogtuk. Ez az álláspont még nyomokban sem tett kísérletet arra, hogy a szociológia helyzetét szélesebb összefüggésben gondolja át.

E válasz jogosultsága kézenfekvő. A szociális világ átrendeződése egyelőre megjósolhatatlan eredményeket fog hozni. Nem a szociológia feladata megalkotni azokat a formákat, amelyek a hiányzó nemzetállami integrációs keretek helyére lépnek. Nem a szociológusok fogják azokat az intézményeket megteremtteni, amelyek a felvilágosodás és a társadalmi igazságosság programját folytatni fogják. A legtöbb, amit a tudós tehet, a tudás készenlétben tartása és gyarapítása – erre pedig mindedig a létező diszciplinákon kívül jobb eszközt nem találtak ki.

A világban végbemenő átrendeződés végeredményét nem ismerjük. Lehet, hogy a mai feszültségek egy újabb, globális szociális kompromisszumban simulnak el. Lehet, hogy állandósulnak a kizárásnak azok a helyi és globális formái, amelyek eltűnését a jóléti állami kompromisszum megígérte, és akkor meg kell tanulni velük együtt élni. Lehet, hogy a globális neokapitalizmus egy újabb nagy krízisbe torkollik. A legbölcsebb dolog a tudomány számára várni és figyelni – ez is program.

2. Wallerstein ösztönzésére és irányításával egy másik program is megfogalmazódott: az általa irányított Gulbenkian-bizottság jelentésében és a montreali kongresszuson tartott elnöki beszédében (Wallerstein 1995; 1999; Gulbenkian 1996). E szerint a szociológia mint kultúra és mint tudósközösség életképessége vitathatatlan, de a diszciplináris határok átgondolásra szorulnak. Wallerstein szerint a modern társadalomtudományok három nagy differenciálódási tengely mentén különültek el: a múlt/jelen tengely a történettudományt választotta el a többitől; a civilizált vagy nyugati/nem-nyugati tengely az antropológiát választotta el a maradék három társadalomtudománytól; végül az állam/piac/civil társadalom tengely a politikatudományt, a gazdaságtant és a szociológiát egymástól. Ezek közül az utolsó tengely által felvetett kérdések a legfontosabbak, ezek kapcsolódnak azokhoz a kérdésekhez, amelyeket fentebb a szociológiával kapcsolatban felvettem. Wallerstein szerint, amennyiben feladjuk azt a hallgatólagos háttérelképzelést, hogy az állam a társadal-

mi cselekvés természetes kerete, akkor a klasszikus társadalomtudományi diszciplinaritást is át kell rendeznünk. (De nem a gazdaságtan bizonyos elveinek a többi társadalomtudományra való kiterjesztésével, ahogy azt a politológiában és a szociológiában is befolyásos mikroökonómiai indíttatású racionális döntésemélet képzei.) Egy új társadalomtudományi diskurzus lesz csak képes szembenézni a XXI. század kihívásaival.

Látszatra e program is csak diszciplináris kérdéseket vet fel. A Wallerstein által felvázolt nagy választóvonalak kérdése azonban a modernitás alapproblémáit érinti. Háttérfeltételezéseiben ez a program azokhoz a kérdésekhez kapcsolódik, amelyeket a világ átalakulása, az ún. globalizálódás az utóbbi húsz évben felvetett.

A Martinelli által képviselt változat, az „ugyanúgy, de jobban” elképzelése nem feltételezi, hogy a szociológia kérdéseit csak az egyetem, a felsőoktatás egészének átgondolásával lehet megoldani. Úgy gondolom, hogy a világon a szociológusok többsége ebben a programban érdekelt, hiszen ez nem veti fel a nagy erőfeszítéssel megszerzett pozíciók valamifajta átrendeződését.

Wallerstein elképzelése nemcsak a globalizáció kérdesei felé nyit, hanem programjának, a társadalomtudományok „megnyitásának” a megvalósítása egy más egyetemet feltételez.¹⁸ Egyszerre kellene megőrizni mindazt, amit egy száz-százötven éves fejlődés (a társadalomtudományok nem egyidősek!) az egyes diszciplínákban minőségi munka, szakmai igényesség, kutatási eszközkészlet, képzés tekintetében hozott, s ugyanakkor kialakítani egy posztdiszciplináris keretet és diskurzusformát. Az óvatosság a Martinelli-program mellett szól, hiszen az utóbbi húsz év nemcsak új ötleteket, de megbocsáthatatlan posztmodern dilettantizmust is hozott.¹⁹ Mindaz, ami a világban végbemegy, s ami minket is sodor magával, arra késztet, hogy mégis Wallerstein transzdiszciplináris kezdeményezéseit tartsam többet ígérőnek.

A legnagyobb kérdőjeleket mégsem a diszciplináris átrendeződés különféle változatai után kell tennünk. Ki lesz az, akit egy átrendezett társadalomtudomány meg-szólít? Gazdaság, társadalom és politika integrált elemzése feltételezi, hogy egyik területen sem léteznek öntörvényűségek, hogy nincs gazdaság, amely ne lenne politikai és „szociális”. Ez pedig a jelenlegi neoliberális ortodoxiával és gazdaságpolitikai hiedelemvilággal ellentétes.

A szociológia, a társadalomtudományok diszciplináris átrendeződése nem választható el (Wallersteinnél nem is válik el) a világ átrendeződésének kérdésétől, attól a kérdéstől, hogy milyen formában lehet újrafogalmazni a szolidaritás és a felvilágosodás programját, amelyet régi és általunk ismert formáiban egyre inkább az irrelevánsná válás fenyeget.

A szociológia diszciplináris kérdése annak a kérdése, hogy létre fognak-e jönni azok az intézmények a tudományban és oktatásban, amelyek képesek egy új diszciplináris felállás kidolgozására. A diszciplínák nem tervek, programok eredményei. Senki, Wallerstein sem képes arra, hogy megalkossa az új társadalomtudományi beosztás alaprajzát. Ez csak a tudományos gyakorlat eredménye lehet – ahogy a XIX. század eleji diszciplináris elrendeződés is annak az eredménye volt.

¹⁸ A diszciplináris és egyetemi szerkezetek összefüggése magától értetődő. Éppen ezért a viszonylag rugalmas egyetemei szerkezetek kedvezőbbek a diszciplináris reformok számára, mint a mi nagyon tagolt és nagyon merev rendszerünk, ahol például az ország legnagyobbként emlegetett egyetemén évek óta egy helyben topog a társadalomtudományi kar létesítésének ügye.

¹⁹ Ezek hívták ki az ismert Sokal-csínynt (Sokal–Bricmont 1998).

Ennek a gyakorlatnak a része a világ új adottságainak számbavétele. Számos olyan munkát lehet találni, amely e számvetést már a hagyományos diszciplináris határok átlépésével végezte el (Castells 1996; Boltanski–Chiapello 1999). A XXI. század világát már nem lehet az állam/piac/civil társadalom szigorú elkülönítésével leírni. Ez a világ talán új társadalomtudományt kíván.

* * *

Az előadás címében fellelhető kétértelműséghez visszatérve: igen, a szociológia sikeres évszázadának vége van; igen, a szociológiában és a társadalomtudományokban felhalmozott „tudományos tőke” biztosítékot nyújt arra, hogy a XXI. század is sikeresen záruljon; nem, minden valószínűség szerint az „ugyanúgy, csak jobban” programja itt is kudarcot fog vallani.

Irodalom

- Allardt, Erik 1999. The Future of the Social Sciences in the 21st Century: A Comment. *Current Sociology*, 4, 13–17.
- Andorka, Rudolf 1996. Új elméleti orientációk a világ szociológiájában. *Valóság*, 2, 1–11.
- Bauman, Zygmunt 1992. *Intimations of Postmodernity*. London, New York: Routledge
- Bell, Daniel 1997. Social Science: An Imperfect Art. In: Kai Erikson (ed.) *Sociological Visions*. Lanham, New York, Boulder, Oxford: Rowman & Littlefield, 101–121.
- Boltanski, Luc–Eve Chiapello 1999. *Le nouvel esprit du capitalisme*. Paris: Gallimard
- Bourdieu, Pierre 1984. *Homo academicus*. Paris: Éditions de Minuit
- Castel, Robert 1998. *A szociális kérdés alakváltozásai: A bér munka krónikája*. Budapest: Max Weber Alapítvány, Wesley Zsuzsanna Alapítvány, Kávé Kiadó
- Castells, Manuel 1996. *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Publishers
- Charle, Christophe 1990. *Naissance des „intellectuels” 1880–1900*. Paris: Éditions de Minuit
- DiMaggio, Paul 1997. Epilogue: Sociology as a Discipline. In: Kai Erikson (ed.) *Sociological Visions*. Lanham, New York, Boulder, Oxford: Rowman & Littlefield, 185–215.
- Ferge Zsuzsa 1997. És mi lesz, ha nem lesz? Az állam és a civilizációs folyamat. In: Gombár Csaba–Hankiss Elemér–Lengyel László (szerk.) *És mi lesz, ha nem lesz? Tanulmányok az államról a 20. század végén*. Budapest: Korridor PKK, 146–174.
- Gibbons, Michael et al. 1994. *The new production of knowledge: The dynamics of science and research in contemporary societies*. London: Sage
- Giddens, Anthony–Jonathan H. Turner (eds.) 1987. *Social Theory Today*. Cambridge: Polity Press
- Gouldner, Alwin W. 1971. *The Coming Crisis of Western Sociology*. London: Heinemann

- Gulbenkian, Commission 1996. *Open the Social Sciences. Report of the Gulbenkian Commission on the Restructuring of the Social Sciences*. Stanford: Stanford University Press
- Horowitz, Irving Louis 1994. *The Decomposition of Sociology*. New York, Oxford: Oxford University Press
- Kuczi Tibor–Becskeházi Attila 1992. *Valóság 70*. Budapest: Scientia Humana
- Laeyendecker, Leo 1990. What Dutch Sociology Has Achieved. In: Christopher G. A. Bryant–Henk A. Becker (eds.) *What Sociology Has Achieved?* London: Macmillan, 221–237.
- Lemert, Charles 1995. *Sociology: After the Crisis*. Boulder: Westview Press
- Lepenies, Wolf 1988. *Die drei Kulturen: Soziologie zwischen Literatur und Wissenschaft*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt
- Martinelli, Alberto 1999. Introduction to the Third Presidential Symposium. *Current Sociology*, 4, 5–12.
- Massey, Doreen 1999. Negotiating Disciplinary Boundaries. *Current Sociology*, 4, 1–3.
- Mittelstraß, Jürgen 1998. Interdisziplinarität oder Transdisziplinarität? In: *Die Häuser des Wissens. Wissenschaftstheoretische Studien*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 29–48.
- Mohan, Raj P.–Arthur S. Wilke 1994. Research Features of U. S. Sociology: Reflections and Dilemmas. In: Raj P. Mohan–Arthur S. Wilke (eds.) *International Handbook of Contemporary Developments in Sociology*. Westport: Greenwood Press, 342–377.
- Mouzelis, Nicos 1995. *Sociological Theory: What went wrong?* London, New York: Routledge
- Pope, Whitney–Nick Danigelis 1981. Sociology's „One Law”. *Social Forces*, 60, 495–516.
- Ringer, Fritz 1992. *Fields of Knowledge: French academic culture in comparative perspective 1890–1920*. Cambridge: Cambridge University Press
- Ritzer, George 1992. *Sociological Theory*. New York: McGraw-Hill
- Seidman, Steven 1998. *Contested Knowledge: Social Theory in the Postmodern Era*. Oxford: Blackwell
- Smelser, Neil J. 1997. Sociology as Science, Humanism, and Art. In: Kai Erikson (ed.) *Sociological Visions*. Lanham, New York, Boulder, Oxford: Rowman & Littlefield, 17–29.
- Sokal, Alan–Jean Bricmont 1998. *Intellectual Impostures: Postmodern philosophers' abuse of science*. London: Profile Books
- Touraine, Alain 1981. Une sociologie sans société. *Revue française de sociologie*, 22, 3–13.
- 1998. Sociology Without Society. *Current Sociology*, 2, 119–143.
- Turner, Stephen Park–Jonathan H. Turner 1990. *The Impossible Science: An Institutional Analysis of American Sociology*. Newbury Park, London, New Delhi: Sage
- Wallerstein, Immanuel 1999. The Heritage of Sociology: The Promise of Social Science. *Current Sociology*, 1, 1–37.
- Weymann, Ansgar 1990. Sociology in Germany: Institutional Development and Paradigmatic Structure. In: Christopher G. A. Bryant–Henk A. Becker (eds.) *What Sociology Has Achieved?* London: Macmillan, 204–220.